

Кобильченко Вадим Володимирович,
доктор психологічних наук,
головний науковий співробітник,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
НАПН України, м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-7717-5090

СУБ'ЄКТНА АКТИВНІСТЬ ЯК ВИЯВ СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Принцип суб'єктності у сучасній психології відіграє важливу роль, позаяк вона нарешті звернула увагу на особистість, яка в минулому розчинялась у колективі, де колективне й суспільне домінувало і не розглядало особистість як самодостатнього індивіда, здатного опиратись суспільним впливам.

Суб'єкт, як зазначав А. Брушлінський, – це людина на вищому щаблі своєї активності, цілісності (системності), автономності. На цьому рівні людина максимально індивідуалізована, тобто проявляє особливості своєї мотивації, здібностей, психічної організації в цілому. Суб'єкт – якісно визначений спосіб самоорганізації, саморегуляції особистості, спосіб узгодження зовнішніх і внутрішніх умов здійснення діяльності у часі, центр координації усіх психічних процесів, станів, якостей, а також здібностей, можливостей і обмежень особистості відносно об'єктивних та суб'єктивних цілей, домагань і завдань життєдіяльності.

В процесі розвитку людини виникають нові форми взаємодії зі світом, спрямовані на забезпечення й підтримання самої можливості діяльності суб'єкта, стаючи тим, що прийнято називати активністю суб'єкта. Активність, яка реалізується суб'єктом, мотивована структурами, які акумулювали моделі попередніх взаємодій, і характеризується як предметна за своїми цілями та результатами.

Отже, наріжним каменем феномену активності є можливість реалізації (актуалізації) моделей накопичених взаємодій.

Активність, зазначав Я. Пономарьов, – це ефект акумульованих взаємодій. На його думку, хронотопічні й змістові характеристики активності визначаються відповідністю властивостей реалізованих у минулому взаємодій, зафіксованих у спеціалізованих структурах. Отже, активність – це феномен актуалізації фіксованого цілісного циклу взаємодій. Активність

мотивована структурами, що акумулювали в собі моделі взаємодій, і характеризується як предметна за своїми цілями та результатами. Саме активність забезпечує неперервність розвитку.

Фіксація моделей взаємодій призводить до формування структур, які зберігають усе розмаїття попередніх взаємодій зі світом. Така структура унікальна, позаяк історія її формування індивідуальна, вона здатна до саморозвитку, володіє активністю і є її джерелом.

Перераховані якості дозволяють охарактеризувати таку структуру як суб'єкта взаємодії. Суб'єктами можуть бути будь-які живі системи, які здатні до фіксації й відтворення моделей взаємодій зі світом. В залежності від аспектів аналізу взаємодій можуть бути виділені суб'єкти предметної діяльності, міжособистісних стосунків, соціальних стосунків тощо.

Соціальні за своїм походженням мовлення, свідомість, здатність до рефлексії, зазначав у своїх дослідженнях А. Брушлінський, є невід'ємними характеристиками людини як суб'єкта соціальних стосунків, які реорганізують і підпорядковують собі інші види стосунків суб'єкта зі світом.

Здатність усвідомлення певних аспектів цілісних взаємодій зі світом притаманна саме суб'єкту соціальних стосунків.

Як зазначає О. Сергієнко, даний підхід дозволяє уявити розвиток суб'єкта як неперервний процес становлення його рівнів, де на кожному зберігається цілісність, унікальна індивідуальність, вибірковість суб'єкта і його активності у взаєминах зі світом. Це дозволяє інтегрувати різні уявлення про суб'єкта в єдиному континуумі розвитку.

Таким чином, моделі фіксованих взаємодій – це компоненти суб'єкта як системного утворення, а різноманітність моделей віддзеркалює усю історію становлення особистості як суб'єкта.

В онтогенезі поступово відбувається формування суб'єктивного світу людини, основу якого складає «ядро суб'єктності», яке неухильно розвивається з відчуття «самості», потім перетворюється в постійне почуття ідентичності й закріплюється в подальшому в динамічному «Его» людини (Ч. Райкрофт), її Я-концепції.

З боку внутрішнього функціонування ядра особистості, мова йде про взаємодію неусвідомлених соціальних диспозицій, соціальних потреб і соціальних (особистісних) потенціалів, що, з одного боку, зумовлюють внутрішнє функціонування ядра особистості компонентним складом і його структурою, а з другого

– його зовнішньою функцією (суб'єктністю), яка за П. Анохіним, зумовлює характер взаємодії ядра особистості із зовнішнім світом – енерго-, психо-, інформаційним середовищем.

Зв'язок між ядром і периферією особистості, на думку більшості авторів, здійснюється через розвиток. Спочатку ядерна тенденція і ядерні характеристики проявляються в окремому контексті навколишнього середовища. Наступний досвід – підкріплення, покарання, знання – формує конкретні периферичні характеристики й типи. Як правило, вважається, що вирішальний вплив на те, який тип особистості розвивається в тієї або іншої людини, робить соціальне (перш за все сімейне) оточення, у якому проходить її дорослішання.

Тобто, особистість являє собою цілісну структуру, яка фіксує у собі не лише моделі попередніх взаємодій, актуалізація яких проявляє себе у поведінці й діяльності, а й такі структурні елементи, як її «ядро та периферія».